

NÁDOR Orsolya

Comenius Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Pozsony, Szlovákia
orsolya.katalin.nador@uniba.sk
ORCID: 0000-0003-2697-1027

A NYELVI IDENTITÁS MINT LEHETSÉGES TÁRSADALMI KONFLIKTUSFORRÁS KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN

**Jezički identitet kao mogući izvor društvenog konflikta
u Istočnoj i Centralnoj Evropi**

**Linguistic Identity as a Potential Source of Social Conflict
in East-Central Europe**

A tanulmány arra keresi a választ a kelet-közép-európai országokból származó és a magyar nyelvvel összefüggő példák alapján, hogy a nyelvi identitás megjelenése és elsődlegessé válása milyen reakciókat vált ki a többségi és a kisebbségi társadalomban. Ehhez röviden áttekinthetem a lokális és a kulturális identitás egyes elemeit, kiemelve a nyelvi jellemzőket, amelyek jelen vannak ugyan, de nem töltenek be központi szerepet. Fontos identitáselem a névhasználat, ami a nyelvi identitás előtérbe kerülésével egyre fontosabb szerepet játszik. A nyelvi identitás sok esetben csak másokkal szemben nyeri el a jelentését, ami nyelvi egyenlőtlenséghez, diszkriminációhoz, közvetve pedig a nyelvben gyökerező konfliktusokhoz, vitákhoz, de akár agresszióhoz is vezethet.

Kulcsszavak: identitástípusok, identitásváltozások, nyelvi identitás, konfliktusok, Kelet-Közép-Európa

Bevezető gondolatok az identitásokról

Talán két személyes névmáspár határozza meg legpontosabban az identitások alapját: MI és ŐK – ez képezi a közösséghez tartozás, a társadalmi típusú identitás lényegét, az egyéni hovatartozás, önmeghatározás pedig az ÉN és ŐK

viszonyrendszerében írható le. Az ÉN és a MI mint egyes és többes számot kifejező névmás nyilvánvalóan összefügg, hiszen az ÉN a MI része is egyben, minden egyén egy vagy több kisebb-nagyobb közösségnek is a tagja. De kérdésekkel is szemléltethető ez a két terület: ki vagyok én, honnan jövök – ez jelenthet-e számomra korlátokat, milyen nyelven beszélek, melyik nyelven érzem leginkább a biztonságot, a gondolat kifejezés korlátlanágát (ÉN)? Milyen közösség(ek)hez tartozom, milyen normákhoz kell igazodnom – egyenlő vagyok-e másokkal vagy éppen alárendelt a helyzetem (MI), mit jelent ehhez a közösséghez tartozni a kívülállók (ŐK) nyelvi, vallási, kulturális, gazdasági megítélése szerint? Ezek a kérdések arra utalnak, hogy az egyén hovatartozását milyen belső azonosulás és külső azonosítás határozhatja meg, és ezekben milyen konfliktusforrások rejlenek. Már maga az elnevezés, a „külső” azonosítás is okozhat ellentétet, gerjeszthet indulatokat. Így például, amikor a romániai magyar anyanyelvű beszélőket „magyarul beszélő románként” nevezi meg a román terminológia, vagy amikor Győrben egy szlovákiai magyar automatikusan „párki”-t kér és nem virslit, a magyar anyanyelvű kiszolgáló szlovákként nevezi meg. Ilyen esetekben kerül elő egy – számomra – negatív jelentésű szó, a „hatuma”, ami a mai beszélt nyelvben egy lehajtott fejű, saját nyelvváltozata miatt megalázott HAtáron TŰli MAgyar beszélőt jelent, és amit eredetileg egy Prágában tanuló erdélyi diák alkotott a rendszerváltás kori magyarországi nemzetiségpolitika ironikus reakciójaként (Hizsnyai Tóth 2022, 298).

Az identitás megélése nem feltétlenül tudatos, viszont nagyon sok esetben másokkal szemben nyer értelmet. Például, amikor egy nyelvjárási beszélő az otthonát elhagyva szegyenként éli meg a saját nyelvváltozatát – akaratlanul is szembeállítva azt az általa ideálisnak vélt sztenderddel, vagy amikor egy a többségi népességhez tartozó, az állam hivatalos nyelvét anyanyelveként beszélő diszkriminatív módon, türelmetlenül viszonyul a más, ez esetben a kisebbségi anyanyelvű és az államnyelvet esetleg korlátozottan ismerő, használó beszélőhöz. Ennek a negatív viszonyulásnak ugyanakkor nem kizárólag nyelvi megnyilvánulásai lehetnek, hanem időnként fizikai atrocitás is érheti a kisebbségi beszélőt – vagy a beszélők egy csoportját. A közös pont a konfliktusforrásként szolgáló nyelvi identitások találkozása: az egyén a nyelvhasználata és korlátozott másodnyelvi kompetenciái miatt szenved meg a közösségi identitások (MI és ŐK) szembenállását.

Péntek János az európai és a Kárpát-medencei önazonossággal foglalkozó egyik írásában úgy vélekedik, hogy ennek a térségnek meghatározó identitásformáló tényezője ma az állampolgárság, ugyanakkor úgy véli, hogy a magyar identitás ettől eltér, mivel a magukat magyar nemzetiségűként és/vagy anyanyelvűként meghatározó emberek több ország őshonos lakosai közül kerül-

nek ki, és esetükben a sokféle különbözőség mellett az egyetlen közös elem a magyar nyelv, amelynek valamely regionális, területi változatát használják (Péntek 2007, 91–92). Egyetértve Péntek János megfogalmazásával, talán úgy lehetne a Kárpát-medence többi országára is kiterjeszteni ezt a megállapítást, hogy az állampolgárság az államalkotó nemzet tagjai számára jelenti az egyik meghatározó identitáselemet, ezzel szemben inkább csak az országhatárokon túl élő, és valamilyen nemzetiségi vagy kisebbségi törvény alá tartozó népcsoportok számára lehet a közös nyelv az önazonosság alapja.

A „valamilyen típusú” közösségi identitástól a nyelvnemzeti identitásig hosszú út vezet. Bitskey István akadémiai székfoglalójában ezt a legmagasabb szerveződést így jellemzi:

A kollektív identitástudatnak egyik tipikus formája a nemzettudat, amely történelmileg ugyan sokféle változatot mutat, de lényeges közös elemeket feltételez, ilyen lehet például a közös nyelv, vallás, kultúra, történelmi tradíció vagy éppen valamely dinasztikus folytonosság. Ezek olykor együttesen mutatkoznak, máskor egyikük vagy másikuk domináns módon jelenik meg, ismét máskor – és ez a leggyakoribb eset – különféle arányú vegyülésük hoz létre csoportos identitástudatot. A kollektív identitástudat történelemformáló tényező... (Bitskey 2013, 8).

A különféle, ugyanakkor a legtöbb esetben nem elkülönülő, hanem sokkal inkább egymásba szövődő identitásokhoz nyelvi reprezentációk is társulnak, de ezek szerepe, súlya, a tudatosság mértéke az egyes korok társadalmi, politikai, kulturális adottságai miatt jelentősen eltér. Bár ma nehéz lenne időrendet felállítani az identitások között, a történelem idővonalára szerint azonban az otthonhoz, a településhez vagy a szűkebb régióhoz való kapcsolódás tekinthető elsődlegesnek. Ha a középkorban a települések között konfliktus alakult ki, akkor az biztosan a terület birtoklásával, nem pedig az ott élők etnikai, nyelvi hovatartozásával volt összefüggésben, később pedig az egyházak (katolikusok és protestánsok) közötti ellentétek robbantottak ki kisebb csatákat, vagy akár többéves vallásháborút is.

Lakóhely és nyelv

A lokális identitás egyik legszembevetőbb külső jellemzője a tájegység vagy a település építészete, az ott élők viselete, a tárgyak díszítő motívumai, színei, a népszokások, a közösségi események megélése. A Balaton-felvidék tornácos házai például különböznek a torockói magas építésű, zárt lakóházaktól; a korondi, a hódmezővásárhelyi, a hollóházi és a városlódi fazekasok eltérő formákat,

motívumokat, színeket alkalmaznak. A helyhez kötődő nyelvi vonatkozásokat mindenekelőtt a földrajzi nevek és személynevek használata, a tájnyelv és annak a sztenderdtől való távolsága mellett a folklór körébe tartozó falucsúfók jelentik. Például a rossz boráról elhíresült Derecskéről ez a mondás járta: *Savanyú ború Derecske, melyről rí a kecske*, vagy *híres város Derecske, borától rí a kecske* (Vajda 2006, 74). Hoffmann István a helynevek belső és külső jelentésének elemzése során arra is rávilágít, hogy egyazon megnevezés akár több, egymástól távoli település esetében is használható, így például egy névtani előadásban a „Szerdahely” lehet *Dunaszerdahely*, *Bodrogszerdahely*, *Drávaszerdahely* is, ilyenkor ki kell tenni az előtagot az egyértelműség érdekében, viszont aki Pozsony és Dunaszerdahely között ingázik, vagy Dunaszerdahelyen lakik, nagy valószínűséggel „Duna” nélkül fogja használni a városa nevét, amikor a kommunikációs helyzet alapján egyértelmű az azonosíthatóság. Ugyanebben a tanulmányban ezt írja a névhasználatról: „A neveket [...] minden más nyelvi elemnél erősebben jellemzi a kultúrával való összefüggésük. Ezt másfelől úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a névhasználat legalább annyira kulturális, mint amennyire nyelvi kérdés” (Hoffmann 2010, 52). Az identitást is idekapcsolva: a lokális és a kulturális identitás összekapcsolódását jelzik a helynevek: ha a Balaton északi partján található Szentantalfa, vagy a székelyföldi Csíkszentkereszt nevét halljuk, biztosan katolikusok lakta településre gondolunk, a „magyar” vagy „tót” vagy „német” előtagú helynevek pedig az ott élők nemzetiségére utalnak.

Emberek, nyelvek és nevek

Többynyelvű környezetben a földrajzi nevek és személynevek addig tudnak természetesen, a nyelvhasználóknak és nyelveik rendszerének megfelelően létezni, ameddig a nyelvtörvények nem kényszerítik az attól való eltérésre. Ez a Kárpát-medence helynevei és lakóinak család- és keresztnéve esetében többször is megtörtént. Az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnése után létrejött államok mindegyike igyekezett lefordítani, vagy új nevet adni a korábbi államalkotó kisebbségek által lakott falvaknak, városoknak, ha annak korábban nem volt szláv vagy román belső neve is, a névváltoztatás bizonyos fokig eltérő szabályok szerint történt a húszas és a negyvenes években. Talán az egyik legérdekesebb és legkülönlegesebb névadás a szlovák nemzetté válásban szerepet játszó több egyházi és világi értelmiség személynevének helynévként való megjelenése, így *Párkány*, amely szlovákul *Parkanként* volt ismert, 1948 óta Ludovít Štúr nevét viseli (*Štúrovo*), Diószeg pedig Andrej Sládkovič evangélikus lelkész, költő, a szlovák romantika egyik legnagyobb hatású alkotója neve után *Sládkovičovo* lett (Szabómihály 2007, 191). Ugyancsak a szlovák–magyar kapcsolatrendszer

névtani vonatkozásaihoz tartozik, hogy a történeti Magyarországot *Uhorskoként*, a mai országot pedig *Mađarskoként* különbözteti meg a szlovák nyelv. Käfer István, a szlovák–magyar nyelvi és kulturális kapcsolatok kutatója írja a történelmi elnevezésekről:

Magyarország története a kezdetektől, mondjuk, Mohácsig szlovákul *Dejiny Uhorska*, a két világháború közötti például *Dejiny Mađarska*. Az 1848-as forradalom szlovákul *Uhorsko*-ban zajlott, az *uhorská revolúcia*; az 1956-os azonban *Mađarsko*-ban és *mađarská revolúcia*. A középkori Magyarország fogalom *Stredoveké Uhorsko*, a Horthy-Magyarország *Mađarsko* (Käfer 2002, 31).

A helységnevek mellett a személynevek identitásjelölő funkciója is megkérdőjelezhetetlen, minthogy a belső, etnikai és kulturális vonatkozásokon túl az állami, a külső társadalmi szabályok is hatnak a választás és a használat lehetőségére. Bár a választás során nyilvánvalóan az egyéni identitás, az ÉN az elsődleges, ugyanakkor a MI és ŐK is jelen van, még ha különböző mértékben is. Sok kritika érte a magyarországi asszonyneveknél a nyolcvanas évekig használt, és a férj nevéhez illesztett *-né* képzőt, mivel ezzel a nő neve és sokszor a korábbi azonossága is teljesen eltűnt. A mai névválasztás már önkéntes, lehetőség van egymás vezetéknévének a felvételére, akár két vezetéknév használatára, vagy a saját megőrzésére is – ez azonban kizárólag az egyéni döntéstől, az egyéni identitástól függ.

Az eltérő etnikumok együttélése területéről azonban jóval több példa kínálkozik, köztük olyanok, amelyek magukban rejtik az egyén és a közösség elégedetlenségét, és közvetve a konfliktus lehetőségét is: így a német eredetű és hangzású családnevek magyarosításának történetében a magyarországi zsidó lakosság 19. századi önkéntes asszimilációjától kezdve a második világháborút követően megbélyegzett sváb népcsoport önvédelmet szolgáló névmagyarosításáig többféle motívum is megjelenik (Farkas 2009; Farkas–Kozma szerk. 2009). A kárpátaljai magyar családnevekben az orosz és ukrán mintára alkalmazott „apai név” 1944-ben lett hivatalos, és egészen furcsa, a magyar nyelvi és névhasználati szabályoktól eltérő formákat is eredményezett, pl. *Nagy Ibolya Mihajlovna, Popovics László Lászlóé, Bátor Margit Benjáminé* (Csernicskó 1997), vagy a szlovák nyelvi szabályok szerinti, az uniós csatlakozásig kötelezően alkalmazott *-ová* végződés a magyar női vezetéknév esetében. Azóta a nem szlovák nemzetiségű nők elhagyhatják ezt a képzőt.

Ugyanakkor a névválasztás a kisebbség dacos ellenállását is jelentheti, amint ez a romániai magyar családok esetében 1968 előtt megfigyelhető: annak érdekében, hogy az anyakönyvvezető ne írja automatikusan románul a János, Péter,

Katalin, Erzsébet neveket, ezek helyett a korábban szinte kizárólagosan használt keresztnemek helyett egyre népszerűbb lett a régi oklevelekből újra életre keltett és lefordíthatatlan Zselyke, Báborka, Csengele, Levente, Attila, Kadocsa stb. Az 1968-as névválasztási törvény lehetővé tette ugyan a magyar névformák használatát, sőt az eredetileg románul bejegyzett nevek magyaros írásmódját is lehetett kérni, de a helyi hivatalnokok miatt sokszor lemaradt az új okmányokban is az ékezet, és a kettősbetűk (cs, sz, zs) helyett román betűk kerültek az anyakönyvbe, eltorzítva a családnevet vagy a keresztnemet, vagy akár mindkettőt (Péntek–Benő 2020, 119–120).

A névhasználat ideológiai vonatkozásai régóta foglalkoztatják a nyelvész, a történész és a szociológus kutatókat, mivel ezek megváltoztatása hosszabb idő elteltével biztosan hatással van az egyén és az adott közösség identitására is, különösen a nemzeti emlékezettel összefüggő névváltoztatások vagy a történelmi személynevek írásmódja.

A szlovák–magyar közös történelem létezése az Osztrák–Magyar Monarchia kereteiben, de már annak létrejötte előtt is tény és nem vita tárgya, amint az sem, hogy voltak etnikai szempontból egyik vagy másik népcsoporthoz, kultúrához köthető, mai szóhasználattal szlovákként vagy magyarként, németként azonosított történelmi személyiségek, akik az ország működésében, kultúráinak alakításában töltöttek be szerepet, váltak emblematikus személlyé. Közismert például a nyelvi nemzettudat elterjedése előtti időszakból a „hungarus” Bél Mátyás, akit mind a szlovák, mind a magyar művelődéstörténet magáénak vall, és ez így is van jól, hiszen mindkettőhöz kötődik ennek a 18. századi többnyelvű, legnagyobb műveit természetesen a kor műveltségnyelvén, latinul író polihisztnak a munkássága. Magyarul Bél Mátyásként, szlovákul pedig Matej Belként írják a nevét. A legtöbb esetben azonban nem volt és ma sincs egyetértés történelmi személyiségek esetében alkalmazandó magyar vagy szlovák helyesírás szerinti írásmód tekintetében. A magyar és (cseh)szlovák tudósok közötti névírás vita önálló kötetben is megjelent, olyan nagy vihart kavart a történészek és nyelvészek körében (Szarka 1988). Ebben olvasható Pavel Horváthnak a régi magyar személy- és helynevek írásmódjával kapcsolatos előterjesztése, valamint a magyar történészek, nyelvészek, jogászok ezzel kapcsolatos véleménye, állásfoglalása. Mind a közölt tervezetből, mind az arra adott reakciókból nyilvánvaló a kétféleképpen értékelt hagyományokból és az eltérő identitásból eredő indulat és tudományos vita – végső soron pedig a nyelvi és kulturális identitást érintő konfliktus. A szlovák álláspont szerint (Horváth 1988, 104) kizárólag a szlovák nyelv fonetikai rendszere és ortográfiája lehet az irányadó, a közös történelem, vagy az, hogy az illető hogyan írta a nevét, figyelmen kívül hagyandó (a javasolt

változtatások pl. Abaffy >> Abafi, Győrffy >> Dörfi, Illyés >> Ilész). A magyar álláspont ezzel szemben a hagyományok – ezzel együtt a helyesírási alapelvek között szereplő hagyomány szerinti írásmód mellett érvel, hangsúlyozva, hogy

[a] névanyag a nyelv és a nemzeti kultúra szerves része. Minthogy a helyesírás maga is az illető nyelv és kultúra kifejezője, a nevek írásmódjára az illető nyelv saját helyesírási szabályai a mérvadók. [...] A nevek szlovák helyesírási átírására kidolgozott tervezet a jelenleg érvényes hivatalos szlovák helyesírási szabályzattal is szemben áll, mely a latin betűs írású idegen neveknek eredeti alakban való megőrzését írja elő (Szarka 1988, 8–9).

A fentiek is igazolják, hogy a névhasználat mint nyelvi jelenség központi szerepet tölt be az identitás formálásában – adott esetben a megváltoztatásában. A személynevek mellett a helység- és intézménynevek használata gerjesztett vitákat és okozott konfliktusokat a törvényhozásban, a sajtóban a rendszerváltások első évtizedében, mivel ezek szoros összefüggésben voltak a nemzetiségi jogok kiterjesztésével vagy éppen korlátozásával, ezzel együtt a kisebbségi nyelvi tájkép nyilvános színtereken való megjelenésével.

A „táblaháború” elnevezése már önmagában is tükrözi a nyilvánvaló konfliktust, de az ezzel kapcsolatos cikkeket, elemzéseket közétevéő, Zalabai Zsigmond által szerkesztett kötet (1995) tanúsága szerint inkább a szlovákiai kisebbségi közösség kitartó kreativitása érvényesült, a törvények betartását követelték, nem került sor nyílt összetűzésre. A helység- és intézményneveknek a többség nyelvén – és kizárólag ezen – való megjelenése, a törvényi szabályozás az újonnan létrejött Szlovákia szlovák lakossága identitásának erősítését szolgálta, ugyanakkor a kisebbségek oldaláról ez a korábbi évtizedekből már ismerős, hosszú távon identitásromboló, az asszimilációt elősegítő, gyorsító hatású intézkedés volt. Gyönyör József a *Vasárnap* 1993. február 7-i számában arra figyelmeztet, hogy a nemzeti identitás jelentős mértékben sérülne, ha nem sikerül elérni a hagyományos magyar helységnevek, földrajzi és történelmi személynevek használatát:

Nem elégíthetnek ki az utóbbi hónapokban alkalmazott pótmegoldások, más színű tájékoztató táblák elhelyezése az utak mentén, amelyek sorsa mindig is kétes és bizonytalan. Elképzelhetetlen, hogy a Szlovák Köztársaságban már soha többé ne legyenek magyar nyelvű utcatáblák, esetleg a magyar nemzet legnagyobbjainak a nevével. Képtelenségnek tartom azt is, hogy a földrajzi neveket csak szlovák nyelven lehessen megtanulni, s ennek következtében sorra feledésbe merüljenek az ősi magyar nevek. Az pedig teljesen lehetetlen, hogy a jövő nemzedékei előtt ismeretlen

maradjon a Csallóköz, a Bodrogek, a Mátyusföld, továbbá számtalan hegy, domb, patak és dűlő neve. Ha pedig ez tényleg bekövetkeznék, ezzel szegényebbé válna Szlovákia, de Európa is (Gyönyör 1993).

Visszatérve a közelmúltból a lokális identitások dokumentált megjelenéséhez és szélesedéséhez: a helyi hovatartozást az etnikai önazonosság egészíti ki, különösen akkor, ha egy tájegységet több, egymástól különböző nyelvű, vallású, kultúrájú népcsoport lakja. A történelmi kortól és a politikai körülményektől függően élnek meg a különbözőségeiket: a falvakban, városokban elkülönült településrészeket hoznak létre, utcáik, épületeik, kertjeik, rendezvényeik, ünnepeik, viseletük jelzi kifelé a hovatartozásukat. Az etnikai identitással számtalan szálon kapcsolódik össze a vallási, felekezeti hovatartozás, így például számos városban alakult ki zsidó negyed, a nyugati keresztény vallási megosztottság következtében létrejöttek katolikus és református falvak, városrészek, középen a templommal, keresztelvényekkel vagy csillaggal, szélkakassal a torony tetején. A fentebb említett helynévhasználatban is tükröződik ez az identitáselem, így a katolikus szentek nevét viselő vagy az ott élő etnikumra utaló (Olasz..., Német..., Magyar...) falnevekben, valamint ugyanitt a hagyományos keresztnevéadásban (István, János, Katalin, Mária). A keleti, bizánci keresztény kultúrkörhöz tartozó települések főként a mai Románia és Szerbia területén határozták meg egy-egy tájegység képét.

Az identitások és a nemzeti nyelv mint identitásszimbólum

Az identitások azonban nem – vagy csak részben kötődnek az államisághoz, kezdetben sokkal erősebb a lokális, az etnikai és a kulturális összetevő, a 19. század elejétől azonban a hangsúly ezek megőrzésével, egyben háttérbe szorulásával a nyelvre tevődik át. A nyelvi identitás a modern nemzetállamok létrejöttéhez kapcsolódik, ezek ideológiai alapja. A nyelv és az erre épülő nemzetfogalom összefonódása felülírja a korábbi, országhoz, királyhoz tartozást, a latin műveltségi nyelv és a dialektusok sokféleségének, egyenrangúságának az elfogadását. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy ez az átalakulás kezdetben csak az írástudó értelmiséget hozta lázba, egy-egy jól beazonosítható, többnyelvű, néhány tagot számláló kör foglalkozott a nyelvek normatív változatának kidolgozásával, ennek a változatnak a grammatikai leírásával, a szavak összegyűjtésével és szótárba rendezésével, a nyelvjárások és az ideálisnak elképzelt nyelvi norma viszonyával, majd a sajtón, szépirodalmon, tankönyveken keresztül évtizedek alatt jutott el a társadalom szélesebb rétegeihez (Nádor 2023, 139–214).

A kelet-közép-európai nyelvek normatív változatát alakító folyamat a 18. század utolsó harmadában indult el, majd a 19. század közepére teljesedett ki

sokszor nagy belső szakmai és ideológiai viták során. A nyelvek típusa, területi nyelvváltozataik sajátosságai, ezek egymástól való távolsága, különbözősége, a szomszéd népekhez való viszony, a nyelvtervezéssel foglalkozó értelmiségi körök vallási, kulturális beágyazottsága, nemzetközi kötődése és a követett példák határozták meg a későbbi szlovák, román, szerb, horvát stb. nemzeti nyelvek normatív változatát. Ezen a ponton azonban ki kell térni az Ausbau nyelvekre, egy olyan fogalomra, amely véleményem szerint magyarázatot ad a kelet-közép-európai nemzetállamokra jellemző identitásra, valamint azokra a konfliktusokra is, amelyeknek a forrása a nyelvek hasonlóságára, különbözőségére, illetve a térfoglalásukkal kapcsolatos versengésre vezethető vissza.

A szláv nyelvek hasonlósága nemcsak az anyanyelvi beszélők, hanem a nyelvtanulók számára is szembeötlő, ugyanakkor kétségtelen, hogy az északi és a déli nyelvek nemcsak egymásba szövődési hasonlóságokat, hanem fonetikai, lexikai és morfológiai különbségeket is mutatnak. A nyelvészeti szakirodalom egyértelműen elkülöníti az északi és a déli dialektuskontinuumot, az ezekhez hagyományosan és újabban tartozó Ausbau nyelveket (Csernicško 2020, 189), valamint a szláv nyelvek teljes és részleges használati körű sztenderd változatait (Kamusella 2021), amelyeknek a 19. század végétől kezdve létrejött lehorgonyzási pontjai jelentik a későbbi szláv nemzetállamok nyelvi gyökereit. A nemzetépítés és a hozzá kapcsolódó identitás alapja ugyanis az ún. nemzeti ébredés korszakában az államalkotó nemzet nyelve – és az ahhoz való pozitív vagy negatív viszonyulás lett.

A fentieket szemléltetendő, a szlovák nyelvtervezőknek például jelentős fejtörést okozott a cseh nyelvtől való elkülönülés hangsúlyozása – egyebek között – egy olyan dialektus alapjaira épített sztenderddel, amelyik sokkal kevésbé hasonlít hozzá, mint a nyugatszlovák nyelvjárás, amelyet az első nyelvtervezők választottak. A szerbhorvát/horvátszerb irodalmi nyelv létrehozásának egyértelműen politikai okai voltak, amit egy szlovén tudós, a bécsi udvari adminisztrációban a szláv nyelvek felügyelőjeként dolgozó Jernej Kopitar koordinált. A horvát (Ljudevit Gaj) és a szerb (Vuk Karadžić) tudományosság két emblemikus alakja kapta a feladatot. A dialektuskontinuumon belül elfoglalt szomszédsági hely miatt adott volt, hogy a széles körben, mindkét nép által használt „sto” dialektus kiválasztásával, ugyanakkor számos kompromisszummal (pl. a latin és cirill írásmód kettősségének alkalmazása) próbálták a nyelven keresztül közelebb hozni az egymástól jelentősen különböző, a keleti és a nyugati hagyományokra, vallási alapokra épülő népcsoportokat. Jugoszlávia fennállásáig, a délszláv háború kitöréséig úgy tűnt, hogy sikeres volt a próbálkozás, maga a „szerbhorvát” elnevezés széles körben, így a nemzetközi szakirodalomban is elterjedt, de Tito halálát követően világossá vált, hogy a mélyben gyökerező ellentéteket nem

sikerült megszüntetnie sem a közösnek gondolt nyelvnek, sem a kelet-közép-európai országok közül kiemelkedő életszínvonalnak – „jugo-szlávia”, a déli szlávok közös állama tehát működésképtelenné bizonyult. Ennek az egyik bizonyítéka a valójában csak elvekben létező szerbhorvát nyelv szétforgácsolódása, és először a két főnyelv, a szerb és a horvát távolodása – újabb nyelvtervezéssel, már nemzeti nyelvi intézetek által irányított módon, majd a „kis” Jugoszláviából 2007-ben kiváló Montenegró is megnevezte saját államnyelvét az alkotmányban, két évvel később pedig a montenegrói kodifikációja is megtörtént (Márkus 2012, 173–177), a külső elfogadottsága azonban ma is kérdéses.

Mindezek a nyelvi jelenségek legtöbb esetben törvényi formát is öltöttek. A kelet-közép-európai nyelvi törvények egyik jellemző tulajdonsága, hogy visszafordulhatnak, és az eredeti törvény kedvezményezettje lesz később ugyanannak a kárvallottja. A 20. század első feléig hozott nyelvi törvények történetét egyebek között Szekfű Gyula (1926) és Mikó Imre (1944) dolgozta fel, ezekre a jelen tanulmány nem tér ki.

Összegzés

A dolgozat kérdésfeltevése az volt, hogy a kelet-közép-európai etnikai konfliktusok gyökerét részben vagy egészében lehet-e, érdemes-e a nyelvi identitásokban keresni.

Több oldalt töltene meg azoknak a nyelvhasználattal kapcsolatos törvényeknek a felsorolása, amelyek az anyakönyvezéstől (név, születési hely) az oktatáson keresztül a közélet és az állampolgári ügyek hivatali intézéséig az adott állam területén használatos nyelvekre vonatkoznak, és leginkább a többség nyelvét igyekeznek biztonságosan megvédeni a kisebbségek nem magánjellegű (egyéni) nyelvhasználatának szabályozásával, sokszor korlátozásával. A kelet-közép-európai nyelvi törvények a Monarchia fennállásáig ennek az államnak a kereteiben valósultak meg: a magyar nyelv hivatalossá tételéért folyó jogi küzdelem során azonban a többi és később államalkotó nemzetiség hasonló törekvéseit igyekeztek minden eszközzel visszaszorítani, később ezeket összefoglaló néven asszimilációs törvényeknek nevezték, és amikor a status quo megváltozott (többször is), ezek a 19. századi nyelvi törvények már a magyar kisebbségek jogait korlátozták.

A nyelvi alapú konfliktusok a 19. század eleje óta léteztek és léteznek ma is, amint a fenti példákból is látható. A kisebbség és a többség oldaláról azonban nem egyforma a megvalósulás: a kisebbségek inkább megmaradnak a parlamentáris jogi keretek között a házon belül, a tárgyalóteremben vagy esetleg egy meghirdetett tüntetés formájában, felhasználják a hazai és a nemzetközi sajtó, közösségi média lehetőségeit is. Ebben a viszonylagos türelemben jelentős szerepe

lehet az ebben a szélesebb régióban élő soknemzetiségű lakosság nemzedékről nemzedékre hagyományozódó tapasztalatainak, a közös, regionális emlékezetnek, a túlélési stratégiáknak is. Ha viszont a nemzetállamok törvényhozását tekintjük, az államalkotóként megnevezett népesség nyelvi és kulturális identitásőrzése érdekében hozott asszimilációs intézkedéseket, és akár a kisebbségi iskolák bezárására, tannyelvének megváltoztatására, a lakosságcserére, a kollektív bűnösségre, a hivatali, a hely- és személynevek, intézménynevek anyanyelvi használatának korlátozására, az intézményekben elhelyezett tiltó táblákra, az állami alkalmazottak kötelező nyelvvizsgáira gondolunk, látható, hogy az állam biztonságát szolgáló, más oldalról pedig a kisebbséget korlátozó törvények bizony akár verbális, akár fizikai erőszakhoz is vezethetnek. Nyilvánvalóan ezeknek a megjelenése, súlya függ az éppen aktuális történelmi, politikai körülményektől, a területi integritás veszélyeztetettségének mértékétől, de amióta nyelvi alapú nemzetállamok léteznek, azóta a nyelv mint konfliktusforrás is megjelenik nyíltan vagy a háttérben, de hogy ott van, az kétségtelen.

Irodalom

- Bitskey István. 2013. *Felekezeti és identitástudat Magyarország kora újkori irodalmában*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Csernicskó István. 1997. „*Imja otcsestvno*”: Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében. Magyar Névarchívum (unideb.hu).
- Csernicskó István. 2020. A szláv nyelvváltozatok kategorizálásának kérdése Kárpátalján. In *Baleczky Emil – nyelvész, költő, tanár: Tanulmánykötet II.*, szerk. Bárány Erzsébet. 183–222. Beregszász–Ungvár: Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – „RIK-U” Kft.
- Farkas Tamás. 2009. „Nem magyar az, aki ics-vics...”: Egy fejezet a névmagyarosítások történetéből. *Létiünk* (2): 41–49.
- Farkas Tamás – Kozma István szerk. 2009. *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban*. Budapest: Gondolat Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Gyönyör József. 1993. A helységnevek magyar változatának használata. Bízva a törvényhozók bölcsességében. *Vasárnap*, febr. 7. In Zalabai Zsigmond szerk. 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar?: A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Hizsnjai Tóth Ildikó. 2022. *Nekem mondd?: Jaffás és Kofolás beszélgetései a magyar nyelvről*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó.
- Hoffmann István. 2010. Név és identitás. *Magyar Nyelvjárások*, 48. 49–58. Debrecen.
- Horváth, Pavel. 1988. A történelmi család- és vezetéknevek szlovák átírásának irányelveiről és szükségességéről. In *Magyar és csehszlovák történészek eszmecseréje...*, szerk. Szarka László. 99–111. Budapest: Magyar–Csehszlovák Történész Vegyesbizottság Magyar Tagozata.
- Kamusella, Tomasz. 2021. *Politics and the Slavic Languages*. Routledge.

- Käfer István. 2002. Terminológia hungaro-slavonica: A magyar–szlovák interetnikus összefüggések történeti vizsgálatának terminológiai kérdései. In *A pozsonyi magyar tanszék múltja és jelene: A Comenius Egyetem magyar tanszékének 40 éve*. 32–40. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete.
- Márkus Andrea. 2012. „Új” délszláv irodalmi nyelvek. In *A szótól a szövegig*, szerk. Bárdos Vilmos. 173–177. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Mikó Imre. 1944. *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár: Minerva.
- Nádor Orsolya. 2023. *A kelet-közép-európai nyelvi térség*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan.
- Péntek János. 2007. Nyelv és identitás a Kárpát-medencében. *Hitel*, július, 91–98.
- Péntek János – Benő Attila. 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Kolozsvár–Budapest: Erdélyi Múzeum Egyesület – Gondolat Kiadó.
- Szabómihály Gizella. 2007. Magyar neve?: Szlovákiai magyar helységnevek standardizációs problémái. *Névtani Értesítő* (29): 189–200.
- Szarka László szerk. 1988. *Magyar és csehszlovák történészek eszmecseréje a régi magyar család- és személynevek, valamint helynevek írásáról*. Budapest: Magyar-Csehszlovák Történész Vegyesbizottság Magyar Tagozata.
- Szekfű Gyula. 1926. *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Budapest: Magyar Történeti Társulat.
- Vajda Mária. 2006. *„Komádiba, Tótiba bocskorban jár a liba”*: Bosszantó folklórhagyományok. Budapest: Gondolat.
- Zalabai Zsigmond szerk. 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar?: A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Oršolja NADOR

JEZIČKI IDENTITET KAO MOGUĆI IZVOR DRUŠTVENOG KONFLIKTA U ISTOČNOJ I CENTRALNOJ EVROPI

Na osnovu primera iz zemalja Istočne i Centralne Evrope, koji su vezani za mađarski jezik, studija nastoji da otkrije kakve reakcije izaziva pojava i primat jezičkog identiteta u većinskom i manjinskom društvu. S tim ciljem ukratko se razmatraju pojedini elementi lokalnog i kulturnog identiteta, ističući jezičke karakteristike koje su prisutne, ali nemaju centralnu ulogu. Važan element identiteta je upotreba imena, koja igra sve značajniju ulogu kako jezički identitet dolazi do izražaja. U mnogim slučajevima jezički identitet dobija svoje značenje samo u odnosu na druge, što može dovesti do jezičke nejednakosti i diskriminacije, a posredno i do sukoba, sporova, pa čak i agresije ukorenjene u jeziku.

Ključne reči: tipovi identiteta, promene identiteta, jezički identitet, sukobi, Istočna i Centralna Evropa

Orsolya NÁDOR

LINGUISTIC IDENTITY AS A POTENTIAL SOURCE OF SOCIAL CONFLICT IN EAST-CENTRAL EUROPE

The study seeks to answer the question of how the emergence and primacy of linguistic identity provokes reactions in majority and minority societies, based on examples from Central and Eastern European countries and related to the Hungarian language. To do this, I briefly review certain elements of local and cultural identity, highlighting the linguistic features that are present but do not play a central role. An important element of identity is the use of names, which plays an increasingly important role as linguistic identity comes to the fore. In many cases, linguistic identity only gains meaning in relation to others, potentially leading to linguistic inequality, discrimination, and indirectly to conflicts, disputes, and even aggression rooted in language.

Keywords: types of identity, identity changes, linguistic identity, conflicts, East-Central Europe